

"YASIR" AND RELEVANT TERMS IN TURKISH AND UKRAINIAN LANGUAGE SPACES

Oksana Amelina

Post-graduate student
of the Department of History of Ukraine
Odessa I. I. Mechnikov National University
2, Dvoryanska Str., Odessa, 65082, Ukraine
sunkiss2017@ukr.net

The publication deals with the terminological correspondences of the concept of "yasir" in the Ukrainian and Turkic linguistic space. Other Turkic terms are also considered, which also refer to captives. Also, this publication is part of the study of Cossack prey.

After analyzing the use of the term "yasir" in the Ukrainian and Turkic linguistic space, we can say that this term existed to denote captivity captured during hostilities in order to obtain economic benefits. Also, in addition to the yasir, used another terminology, such as Tymmak or Tiszak, who acquired certain features in the Cossack environment and interpreted it as "thickets" – children born of captive Turchians. In Turkic communities, other terms were also used to denote captivity, which also distinguished male and female prisoners.

Key words: Cossack prey, "Yasir", captive, "Tumi".

Оксана Амеліна

Аспірантка кафедри історії України,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна
sunkiss2017@ukr.net

«ЯСИР» ТА ВІДПОВІДНІ ТЕРМІНИ В ТЮРКСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРИ

У публікації запропоновано аналіз термінологічних відповідників поняття «ясир» в українському та тюркському мовному середовищі. Також розглядаються інші тюркомовні терміни, які означали полон. Дана публікація входить у межі дослідження козацького здобичництва.

З'ясовано, що застосування терміну «ясир» в українському та тюркському мовному просторі існував для позначення полону, що був захоплений під час військових дій з метою отримання економічної вигоди. Також окрім ясиру використовували іншу термінологію, таку як тутмак або тутсак, що в козацькому середовищі набуло певних особливостей і трактували його як «тумаки» – діти народжені від полонених турчанок. У тюркських спільнотах для позначення полону застосовувалися й інші терміни, які також розрізняли чоловічий та жіночий полон.

Ключові слова: козацьке здобичництво, «ясир», полон, «туми».

Історія українського козацтва є однією з провідних тем української та зарубіжної історіографії. Широко висвітлювалася тематика захисту українських земель козаками від турецько-татарських нападів. Однак, зворотня взаємодія козацьких походів проти турків, татар, ногайців

залишалася поза увагою істориків. Лише в останні десятиліття дослідники почали говорити про козацькі походи на тюркські суспільства та їх вплив на соціокультурні особливості українського козацтва. У західно-європейській та вітчизняній історіографії така тенденція актуалізувалася в контексті вивчення впливу Великого Степового кордону, що проходив через територію України до XVIII ст.

Однією зі складових козацької військової взаємодії з тюркським світом стало здобичництво, в якому відобразилася вся специфіка порубіжного способу життя козацтва. Поняття «козацької здобичі» включає в себе традиційну козацьку діяльність, спрямовану на захоплення здобичі. У переважній більшості здобичництвом називали степову партизанську війну, яку вели козацькі ватаги проти татар [9, с. 172]. Цілком очевидним є те, що козацька здобич була різноманітною: від предметів розкоші, тварин до полону людей [11, с. 5]. Саме на останньому аспекті зацентруємо свою увагу в даній публікації.

У дослідженнях, що стосуються козацтва XVI - XVIII ст., знаходимо чимало згадок про походи козаків на володіння Османської імперії та її васала Кримського ханства заради здобичі і не тільки [4, с. 97-100]. Говорячи про полон, бачимо таку термінологію як: «здобич», «дружин, синів і дочок вивели в полон» (мається на увазі козаки), «полон» [1, с. 228]. Аналізуючи джерела українського, російського та польського походження, бачимо, що термін «ясир» по відношенню до захоплення козаками полону майже не використовується. Навіть спираючись на згадки прикордонних старост [10], записи самого Війська Запорозького, бачимо, що поняття «ясиру» не використовувалося. Проте, в козацькому літописі Самійла Величка у 16 розділі під час опису походів відомого кошового отамана Івана Сірка 1675 р. зустрічаємо згадки про те, що «Сірко звелів одним козакам варити за достатком каші, щоб вистачило її для них і для ясиру, а другим – розділити ясир надвоє, християн осібно, а бусурман осібно» [5, с. 191].

Тому, говорячи про людську здобич, яку захоплювали козаки, та «ясир», що брали татари, можемо провести певні паралелі. Козаки брали в полон не тільки для військових цілей (допит, розвідка та ін), але й для продажу [7, с. 144-145], обміну на захоплених турками козаків. До полону, який захоплювали козаки, входили і жінки, і діти, і чоловіки. Також козаки як і татари продавали невільників на рабовласницьких ринках [4, с. 96, 98].

«Ясир» або «esir» [3, с. 336] (саме останній термін використовується у тюркському мовному просторі) був не єдиним для позначення полону. Так, до військовополонених застосовували термін «тутсак» (тур. «tutsak» – полонений або військовополонений) [2, с. 873]. Ще один термін, який має спільну кореневу основу з попереднім «тутмак» (від тур. «tutmak» – тримати, утримувати) [3, с. 101], також використовувався для позначення захоплених в полон. В українському мовному просторі даний термін отримав іншу інтерпретацію, яка безпосередньо була пов'язана з полоном. «Тумаками» або «тумами» називали дітей, що були народжені від полонених козаками турчанок і навпаки. У тому ж

літописі Самійла Величка при описанні розподілу військової здобичі та відношенню козаків до полону зазначається: «...до християн, яких було чоловічої й жіночої статі сім тисяч... сам Сірко сказав таке слово: «Хто хоче, ідіть з нами на Русь, а хто не хоче, вертайтеся до Криму». Коли християни й туми з християн, що народились у Криму, почули це, то дехто з них, а саме три тисячі, зволіли краще повернутися до Криму» [5, с. 191]. Варто зазначити, що тих, хто зволіли повернутися до Криму козаки покарали на смерть. Цілковито очевидним є те, що у самому козацькому середовищі ставлення до тум було негативним, тоді як у тюркських народів народжені від полонянок діти ставали членами родини.

У тюркському мовному просторі окрім вище згаданих термінів «esir» та «tutsak»/ «tutmak» також широко застосовували старий тюркський термін «кул» (тур. «kul» – раб, невільник) [2, с. 570]. На думку відомого тюрколога Новичева А.Д., саме цим терміном позначали рабів, яких безпосередньо захопили під час військових дій, з метою подальшого продажу або дарування [8, с. 306].

Цікавим є те, що у турецькій мовній традиції для означення чоловічого і жіночого полону застосовували різну термінологію [8, с. 306]. Так, словом «кйоле» називали чоловіків, які були рабами, захопленими під час війни. Для жінок-полонянок найбільш поширеним був термін «караваш» (від тур. «karavaş» – рабиння, полонянка) [2, с. 514] и «джарийе» (від тур. «cariye» – рабиня, наложниця, невільниця).

Також варто згадати про дитячий полон. Існують відомості про те, що козаки захоплювали дітей, так само, як і татари. Аналізуючи здобичну козацьку активність 1587 - 1589 рр., про яку турецький султан зазначав так: «...мусольман, наших підданих винищили вогнем і мечем і багатьох їхніх дружин, синів і дочок вивели в полон, а... все майно обернули на здобич...» [6, с. 191], можемо припустити, що хлопчиків, скоріш за все, забирали в козачата на Січ, за прикладом турецьких яничар. У турецькій традиції бранців чоловічої статі розподіляли на шість категорій, серед яких були і діти:

- «шірхор» (тур. «şirhor») немовлята або грудні діти;
- «бечче» (тур. «bççe» – дитина), хлопчики від трьох до восьми років;
- «гулямче» (тур. «gulamçe») – хлопці віком від восьми до дванадцяти років, тобто підліткового віку;
- «гулям» (тур. «gulam») – юнаки, які досягли повноліття;
- «сакаллы» (тур. «sakalli») – дорослі чоловіки;
- «пир» (тур. «pir») – чоловіки похилого віку. Ще більше категорій розподілу було у жіночого полону [8, с. 307].

Варто зазначити, що ще у 2010 р. сучасний український історик В. Брехуненко у своїй науковій статті застосував термін «козацький ясир» [4, с. 96-112], маючи на увазі саме тих полонених, які були захоплені козаками навмисно заради економічної вигоди, тобто подальшого продажу. Проте, використання даного терміну потребує додаткового пояснення його трактування, бо «козацький ясир» можна розуміти як полон, що захоплювали козаки, так і самих козаків, які потрапили до тюркських спільнот.

Таким чином, проаналізувавши застосування терміну «ясир» в українському та тюркському мовному просторі, можемо говорити про те, що даний термін існував для позначення полону, що був захоплений під час військових дій з метою отримання економічної вигоди. Також окрім ясиру використовували іншу термінологію, таку як тутмак або тутсак, що в козацькому середовищі набуло певних особливостей і трактували його як «тумаки» – діти народжені від полонених турчанок. У тюркських спільнотах для позначення полону застосовувалися й інші терміни, які також розрізняли чоловічий та жіночий полон. «До постановки питання» належить тематика жіночого та дитячого полону та подальші шляхи його використання.

Саме явище здобичництва у козацькому середовищі можна співвідносити з поняттям ясиру у тюркському світі, в обох випадках поняття включають в себе не лише полон, але й тваринну здобич, гроші, предмети розкоші та ін. У свою чергу саме поняття «здобичі» або «ясиру» співвідносяться з поняттями військового полону «тутм[с]ак» у тюркському мовному просторі.

Джерела та література:

1. Lietuvos Metrika. – Kn. 15. – Vilnius : Žara, 2002. – 446 p.
2. Баскаков А.Н. Турецко-русский словарь. – М: Русский язык, 1977. – 967 с.
3. Богочанская Н. Н., Торгашова А. С. Большой русско-турецкий словарь. 250000 слов и словосочетаний. – М.: Дом Славянской книги, 2009. – 608 с.
4. Брехуненко В. Козацький ясир і торгівля ним у XVI – першій половині XVII ст. / В. Брехуненко // Історія торгівлі, податків та мита. – 2010. – № 1. – С. 96-112.
5. Величко С. Літопис Т. 2. / Пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – 642 с.
6. Из письма турецкого султана Мурата III польскому королю Сигизмунду III Вазе о походах казаков в Молдавию с требованием разгромить казаков, 22 февраля 1590 год (Документ № 63) // Исторические связи народов СССР и Румынии. – Т. 1. – М., 1965. – 364 с.
7. Леп'явко С. Формування світоглядних засад українського козацтва (поняття "козацького хліба" в останній третині XVI ст.) / С. Леп'явко // Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI–XVIII століть. – Вип. 1 / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000.– С. 143 - 158.
8. Новичев А. Д. Пенчик. К истории рабства в Османской империи // Turcologica 1976. К семидесятилетию академика А.Н.Кононова. – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1976. – С. 305–312.
9. Плещкий С. Здобичництво / С. Плещкий / Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – С. 172.
10. Список вещей отнятых Сеньком Полозовичем (Документ I) // Архив Юго-Западной России. – Ч. 3.- Т. 1. – К.: Типографія Давиденко, 1863. – 553 с.
11. Султан Сулейман до Жигмонта I; просить звернути річи одного купця, що помер на Україні; жадає справедливости з браславських підданих, що убили і пограбили вівчарського писаря. Адріанополь, червень-липень 1538 р.//Жерела до історії України-Руси. Матеріали до історії української козащини. Том 1. Документи по рік 1631. – Т. 8. – Львів: Видавництво Наукового Товариства імені Шевченка, 1908. – 475 с.

References:

1. Lietuvos Metrika. – Kn. 15. – Vilnius: Žara, 2002. – 446 p.
2. Baskakov A.N. Turetsko-russkiy slovar'. - M: Russkiy yazyk, 1977. – 967 s.
3. Bogochanskaya N. N., Torgashova A. S. Bol'shoy russko-turetskiy slovar'. 250000 slov i slovosochetaniy. – M.: Dom Slavyanskoy knigi, 2009. – 608 s.
4. Brekhunenko V. Kozats'kyy yasyr i torhivlya nym u XVI – pershiy polovyni XVII st. // Istoriya torhivli, podatktiv ta myta. – 2010. – № 1. – S. 96-112. [In Ukrainian]
5. Velychko S. Litopys T. 2. / Per. z knyzhnoyi ukrayins'koyi movy, koment. V. O. Shevchuka; Vidp. red. O. V. Myshanych.— K.: Dnipro, 1991. – 642 s. [In Ukrainian]
6. Iz pis'ma turetskogo sultana Murata III pol'skomu korolyu Sigizmundu III Vaze o pokhodakh kazakov v Moldavyu s trebovaniyem razgromit' kazakov, 22 fevralya 1590 god (Dok. № 63) // Istoricheskiye svyazi narodov SSSR i Rumynii. – T. 1. – M., 1965. – 364 s.
7. Lepyavko S. Formuvannya svitohlyadnykh zasad ukrayins'koho kozatstva (ponyattya "kozats'koho khliba" v ostanniy tretyni XVI st.) // Ukrayina v Tsentral'no-Skhidniy Yevropi: Studiyi z istoriyi XVI–XVIII stolit' . – Vyp. 1 / Vidp. red. V. A. Smoliiy. – K.: In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2000.– S. 143 - 158. [In Ukrainian]
8. Novichev A. D. PENCHIK. K istorii rabstva v Osmanskoy imperii // Turcologica 1976. K semidesyatiletiiu akademika A.N. Kononova. L.: Nauka, Leningradskoye otdeleniye, 1976. S. 305-312.
9. Plets'kyy S. Zdobychnytstvo //Ukrayins'ke kozatstvo: Mala entsyklopediya. – K.: Heneza; Zaporizhzhya: Prem'yer, 2002. – S. 172. [In Ukrainian]
10. Spisok veshchey otnyatykh Sen'kom Polozovichem (Dok.№1) // Arkhiv YUgo-Zapadnoy Rossii. – CH. 3. – T. 1. – K.: Tipografiya Davidenko, 1863. – 553 s.
11. Sultan Suleyman do ZHirmonta I.; prosit' zvernuti richi odnogo kuptsya, shcho pomer na Ukraïni; zhadae spravedlivosti z braslavs'kikh piddanikh, shcho ubili i pograbili vivchars'kogo pisarya. Adriyanopol', cherven'-lipen' 1538 r. // Zherela do istoriyi Ukrayiny-Rusy. Materialy do istoriyi ukrayins'koyi kozachchyny. Tom 1. Dokumenty po rik 1631. – T. 8. – L'viv: Vydavnytstvo Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka, 1908. – 475 s.

Ксения Амелина

«Ясырь» и соответствующие термины в тюркском и украинском языковом пространстве

В публикации речь идет о терминологическом соответствии понятия «плен» в украинском и тюркском языковом пространстве. Также рассматриваются другие тюркоязычные термины, которые обозначали плен. Данная публикация рассматривается в рамках исследования казацкого добычества.

Установлено, что применение термина «плен» в украинском и тюркском языковом пространстве, существовало для обозначения плена, который был захвачен во время военных действий с целью получения экономической выгоды. Также кроме «ясыря» использовали другую терминологию, такую как тутмак или тутсак, что в казацкой среде приобрело определенные особенности и трактовали его как «тумаки» – дети рожденные от пленных турчанок. В тюркских сообществах для обозначения плена применялись и другие термины, которые также различали мужской и женский плен.

Ключевые слова: казацкое добычество, «полон», плен, «тумы».

Отримано: 29.11.2018 р.